

ДОДАТОК II. З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 130.2

ЗОРИК В.А. (аспірант кафедри теорії культури і філософії науки
ХНУ імені В.Н. Каразіна)

ІВАН ОГІЄНКО - ПРОВІДНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА, КУЛЬТУРИ ТА ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

У даній статі розглянуто творчу, наукову та громадську діяльність видатного науковця, професора Іван Огієнка, «людини праці і обов'язку», «невтомного працівника українського Ренесансу», «ініціатора розвою української культури», філософа й педагога, як його називали сучасники-бібліографи, захоплені його фантастичною працьовитістю. Іван Огієнко був блискучим популяризатором, натхненним пропагандистом культури української мови, літератури, краєзнавства, славістики, філософії, народної архітектури, освіти, бібліографії в ХХ столітті.

Ключові слова: український Ренесанс, спектр, славістика, бібліографія, приват-доцент, популяризатор, навчитель.

Zorik V.A. ИВАН ОГИЕНКО – КЛЮЧЕВАЯ ФИГУРА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ, КУЛЬТУРЫ И ИСТОРИИ ЦЕРКВИ В данной статье рассмотрена творческая, научная и общественная деятельность выдающегося ученого, профессора Ивана Огиенко, «человека труда и обязательств», «неутомимого работника украинского Ренессанса, «инициатора рассвета украинской культуры», философа и педагога, как его называли современники-библиографы восхищенные его фантастическим трудолюбием. Иван Огиенко был блестящим популяризатором и пропагандистом культуры украинского языка, литературы, краеведения, славистики, философии, народной архитектуры, просвещения, библиографии в ХХ столетии.

Ключевые слова: украинский Ренессанс, спектр, славистика, библиография, приват-доцент, популяризатор, учитель.

Zorik V. IVAN OGIIENKO- BRIGHT REPRESENTATIVE OF THE UKRAINIAN, CULTURE AND THE HISTORY OF CHURCH This article examines the creative, scientific and public activity of outstanding scientist, professor Ivan Ogienko, “the person of labor and obligations”, “untiring worker of Ukrainian Renaissance”, “the initiator of the dawn of Ukrainian culture”, philosopher and teacher, as him called contemporaries bibliographers enraptured by his fantastic diligence. Ivan Ogienko was the bright popularizer and the propagandist of the culture of Ukrainian language, literature, regional study, Slav philology, philosophy, folk architecture, education, bibliography in 20th century. The author gives the detailed characteristic of the fundamental periods of the life of scientist, were analyzed the reasons, which influenced the Ogienko’s decision to leave beloved Ukraine. Biography of this patriot and devotee reflected dramatic changes in the political history of the Ukraine in Twentieth century, but it is the model of adherence to one’s duty and to the cause of national science. At the same time Ogienko’s activity pushed and stretched national boundaries and served strengthening the idea of the world value of Ukrainian culture, emphasized the European nature of the nation and contributed to worldwide popularization of all the best that the Ukrainian people acquired within the millenia of the cultural and political development.

Keywords: Ukrainian renaissance, spectrum ,slavistiks, bibliography, assistant professor, popularizer, teacher.

*Хай лютий ворог на Голгофу
Жене стократ за Україну,-
Для неї я свою роботу
Аж до могили не покину!*

Іван Огієнко.

Академік НАН України Микола Жулинський висловив думку щодо Івана Огієнка: «Із небуття, а скоріше з колишніх спецфондів архівів уже повернуто широкому читатському загалу сотні безцінних раритетів минулого, які таїли в собі величезний потенціал правди, гідності, самоусвідомлення і самоствердження кожного з нас як представника великої і достойної кращої долі нації і які саме через це стільки літ були під особливою забороною тоталітарного режиму».

Тож з набуття Незалежності України нашому народові повернуто серед велетнів науки, культури, літератури, мистецтва, техніки ім'я Івана Огієнка, який вирізняється своїми педагогічними, історичними, філософськими, філологічними, релігієзнавчими дослідженнями, поетичними та прозовими творами як великий український вчений, державний діяч, ієрарх Української Православної церкви. Його ім'я побачило світ у рамках програми «Українознавство в системі освіти, науки, культури», де висвітлено було різноаспектний аналіз спадщини Івана Огієнка, що підкреслюють розмаїття і багатогранність його творчих злетів.

Іван Огієнко народився у селянській сім'ї 15 січня (2 січня за ст. ст.) 1882 року у містечку Брусилів на Київщині. Йому судилося потрапити у самий вир революційних подій на початку ХХ століття. З 1896 року Іван Огієнко - студент Київської військової фельдшерської школи й працює помічником лікаря у Київському військовому шпиталю, самостійно вивчає латинську і грецьку мови, готується до вступу на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Його помічає й бере під крило видатний дослідник східнослов'янських мов і літератур Володимир Перету, й тому вже скоро Іван Огієнко береться за власні студії, що призвело до надання йому підвищеної міністерської стипендії після закінчення навчання в університеті й дає змогу готуватися до майбутньої професорської діяльності. У 1907 році він друкує «Огляд українського язикознавства», через рік – працю «Українська граматична термінологія».

По закінченні навчання в університеті у 1909 році з дипломом першого ступеню й дисертацією «Ключ розуміння Іоанікія Галятовського», Іван Огієнко викладає в Київській комерційній школі. В цей час він знайомиться з Б. Грінченком, М. Грушевським, П. Житецьким, К. Микальчуком, Є. Тимченком, бере участь у наукових і культурно-просвітницьких організаціях: Товаристві ім. Т. Шевченка «Просвіта», «Українському клубі», обирається дійсним членом «Общества Нестора-летописца» (Київ), «Общества любителей древней письменности» (Петербург).

1915 рік був визначальним у житті Івана Огієнко, бо його обрано приват-доцентом історико-філологічного відділу Київського університету.

5 жовтня 1917 року на урочистому відкритті Українського Народного Університету виступив з академічною промовою приват-доцент Київського Університету Іван Огієнко й сказав, закінчуючи свою промову: «Культура наша велика, оригінальна, самостійна і серед слов'янських народів займає почесне місце, бере одне з перших місць. Народ з такою культурою повинен мати такі ж самі форми свого державного життя...»¹. Він намагався

¹І. Огієнко, «Українська культура», Київ, видав. фірма «Довіра», 1992 р., с.5.

пов'язати необхідність розвою української культури з історично закономірною потребою власної державності.

В 1917 року ця академічна промова професора Івана Огієнка з'являється окремим виданням в друкарні Української Центральної Ради. У цьому ж таки 1917 році Іван Огієнко видає більше десяти різних брошур, книг. Як от , «Українська граматична культура», «Вчимося рідної мови», «Нариси про мову Українську», «Рідна мова в українській школі», «Тернистим шляхом. Про кривди народу вкраїнському», «Українська мова. Показник літератури до вивчення нашої мови», «Найперші завдання української філології», «Молитовник мовою українською» й т. і.

Революційні події 1917 року надійшли, коли Іван Огієнко був вже знаним, бо заявив про себе – послідовний поборник громадського статусу української мови, дослідник складних випадків розмовної і правописної практики російської мови, віддає багато сил вивченню літературної спадщини українського проповідника XVII ст., поета Іванікія Галятовського. Іван Огієнко – ініціатор духовного відродження України, він серед тих, що відкривали український народний університет в складі історико-філологічного, правничого і фізично-математичного відділів, засновували Академію Мистецтв, які готували проект організації Української академії наук.

У 1918 році як приват-доцент Київського університету Іван Огієнко прочитав й видав курс лекцій з короткої історії культурного життя українського народу. Вперше розвиток української культури було введено у контекст органічного взаємозв'язку з історією релігійних рухів в Україні. Намагання відкрити оригінальність, неповторність, самостійний шлях формування української культури зумовило посилене у цьому курсі акцентування на численних фактах і явищах впливу української культури на культуру російську. Іван Огієнко наводить сотні прикладів цілеспрямованого колонізаторського знищення вогнищ української культури, систематичного переслідування наукових і культурних діячів українського народу, експропріації національних культурних цінностей і людських талантів. Він відкриває великий тернистий шлях, яким віками ми йшли, творячи власну українську культуру.

Ввійшовши до комісії вищих шкіл і наукових інституцій під головуванням В. Вернадського, Іван Огієнко взяв участь у перетворенні Київського Українського Народного Університету у Київський Державний Український Університет з викладанням у ньому українською мовою. Івана Огієнка було затверджено виконуючим обов'язки екстраординарного професора на кафедрі української мови. Визріває усвідомлення історичної ви зрілості створення державних інституцій, які б реалізовували основоположну для української культури національну ідею – духовне самовираження нації через культуру. Багато зусиль доклав Іван Огієнко й до відродження української автокефальної православної церкви. На одному із засідань Всеукраїнського Церковного Собору, що його було проведено у січні 1918 року у соборі святої Софії, виступив професор Іван Огієнко й запропонував свій план українізації церкви; працює у комісії по українізації цієї церкви. Деякий час Іван Огієнко займає пост міністра освіти в уряді Української Народної Республіки, а в 1919-1921 р.р. – професор Іван Огієнко був Міністром віросповідань. 3 липня 1918 року у місті Кам'янець-Подільському засновується Державний Український Університет, який мав чотири факультети. Ректором цього університету призначено професора І. Огієнка. Він запрошує для викладання в університеті авторитетних учених: з Катеринослава – В. Біднова, І. Любарського, М. Васильківського, Л. Білецького з Києва, К. Широцького з Петрограда, М. Плевако – з Харкова. Та 6 жовтня 1920 року, коли уряд Директорії покидає Кам'янець-Подільський, Іван Огієнко імігрує. Живе спочатку у Винниках, згодом у Львові, а з 1926 року – у Варшаві.

1926-1940 роки були для Івана Огієнка періодом відносної стабілізації після бурхливої доби визвольних змагань і скитального життя. У варшавському періоді життя І. Огієнка можемо виділити три під періоди: *перший*—до 1932 р., коли Огієнко є

професором церковнослов'янської мови і кириличної палеографії православного богословського факультету Варшавського університету, продовжує дослідження історії української культури й літературної мови, всесторонньо присвячує себе науці та праці в університеті, активно діє також у церковних структурах; *другий*—від часу звільнення з Варшавського університету (1932) через утиски у Польщі, через посилення антиукраїнських настроїв до початку війни, коли зайнявся в основному видавничою діяльністю та працею над перекладом Св. Письма, мабуть найкращим до сьогодні. Врешті активність на церковній ниві в структурах Автокефальної Православної Церкви в Польщі стала для нього цінною підготовкою до архиєрейського служіння. Іван Огієнко не припиняє наукової і громадської діяльності. Редагує у Варшаві журнал «Рідна мова», науково-популярний додаток «Бібліотека рідної мови», місячник «Наша культура». Виходить його ґрунтовне дослідження у двох томах «Складання української мови», пізніше – «Історія української літературної мови»...; *третій*—це перший рік війни, коли І. Огієнко поринув у вир праці для відродження українського православного життя на території Генерального Губернаторства.

В 1940 році Іван Огієнко хіротонізований, йому надано ім'я Іларіон, а незабаром в 1943 році він одержує титул митрополита. Вже в Канаді вчений став реорганізатором богословського факультету Манітобського університету. Іван Огієнко підтримував ідею створення національної освіти, яка знайшла відображення в "Проекті єдиної української школи". Серед інших праць- «Слово про Ігорівів похід» (1949), збірка поезій «Філософські містерії», «Князь Костянтин Острозький й його культурна праця» та інші.

Дуже помітною подією стало видання у 1950 році «Історії української літературної мови», однієї з етапних праць вченого, яка за радянських часів вважалася особливо крамольною. В історичному розрізі, доступно і переконливо автор показав той воістину тернистий шлях, яким пройшла українська мова в умовах століть заборон, утисків, і обмежень, дослідив феномен незнищенності її як "душі нації", "найціннішого скарбу" народу. Водночас переконливо з'ясовується, яких негативних наслідків завдали процесові творення літературної мови репресії цензурних відомств царської Росії та політика партійно-більшовицького терору проти українського відродження в 20-30-х роках ХХ століття.

Все своє многотрудне життя Іван Огієнко служив Україні, величній і благородній ідеї її незалежності і соборності, демократичності. Тій ідеї, за яку століттями проклинали її поборників у церквах і на майданах, у книгах і розтиражованих статтях поневолювачі України, люті вороги її незалежності.

Як тільки не величали професора Івана Огієнка захоплені його фантастичною працьовитістю сучасники-біографи! «Людина праці і обов'язку», «невтомний працівник українського Ренесансу», «ініціатор розвою української культури», т. і..

У 1937 році виповнилася тридцята річниця наукової та громадянської діяльності професора, доктора Івана Огієнка. Вдячні товариші й учні з цієї нагоди підготували ювілейний науковий збірник завдяки Науковому Товариству ім. Т.Г. Шевченка у Львові. Вміщений у збірнику перелік друкованих видань Огієнка нараховував їх 441. Але це зібрання було далеко не повним! На жаль не існує повної бібліографії наукової й літературної спадщини вченого. Бо твори Огієнка довгі роки сховані були у спецфондах, ім'я його було під заборною. Від українського народу було відторнуто таку величну постать, яка відіграла величезну роль у науковому й культурному надбанні України. Його праці мали велике значення в перші два десятиліття ХХ століття, бо Іван Огієнко був натхненним популяризатором української культури, її мови, українського слова. Обсяг дослідницьких інтересів Івана Огієнка вражає своїм проблемно-тематичним спектром на ниві української культури, мовознавства, історії канонічного права, давньої української літератури, славістики, краєзнавства, народної архітектури, освіти, філософії, бібліографії.

Так, вивчивши докладно проблему книгодрукування у трактуванні Івана Огієнка, відомий український науковець, доктор філологічних наук Микола Тимошик навів конкретні дати поширення друкованого слова у східну частину Європи, до слов'янського світу, що мало таку послідовність: чехи - кінець XV ст.; українці - 1491 рік; білоруси - 1517 рік; серби - 1553 рік; росіяни - 1564 рік; болгары - 1641 рік.

«Учений Іван Огієнко уперше поставив і глибоко обґрунтував науково вивірену концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова, суть якого зводилась до того, що друковане слово в Україну прийшло не зі Сходу, з Москви, а із Заходу. І прийшло воно на 83 роки раніше випуску І. Федоровим у Львові «Апостола» (1574 р.), що протягом усіх підрадянських років вважалося датою заснування українського друкарства».²

Зрозуміло, що за кордоном Іван Огієнко-авторитетний дослідник з філософії й православ'я з України-продовжує свою просвітницьку й подвижницьку працю серед мільйонів українців, які часто з незалежних від них обставин відривалися від України.

В одному з своїх виступів на захист української культури Іван Огієнко поставив дуже гріке риторичне запитання до сучасників: «Якою ж була б ця культура наша, коли б прямували ми до неї битими шляхами, коли б ми творили її увесь час вільними руками?!»³.

Професор Іван Огієнко доводив, що у новій соціально-історичній ситуації необхідно утвердити в свідомості українців переконання у самобутності національної культури і цим самим висунути вагомий аргумент у боротьбі за здобуття державності України. Головним завданням у своїх лекціях Іван Огієнко вважав обґрунтування національної самобутності української культури, об'єктивного відтворення справжньої картини історико-культурного розвитку нації в усій складності його протиріч, пошуків, боротьби і досягнень. Він по суті розпочав вперше систематично розкривати історію культури українського народу. Цим самим Іван Огієнко руйнував стереотип сприйняття української культури як похідної, як культури залежної і вторинної. Він доводив, що стан української культури драматичний, бо протягом кількох віків вона не мала нормальних умов для свого розвитку та суспільного функціонування. Через те виборення національної державності є необхідною історичною передумовою і гарантом нормального культурного процесу в Україні.

Серед багатьох фактів що до поневірян культурного життя в Україні Іван Огієнко писав таке: Павло Алексський, що у 1653 переїздив в Україну писав про нас, що ми «люди вчені, кохаємось в науках та законах, що ми гарні знавці риторики, логіки і всякої філософії ... розглядаються всякі поважні питання, що потребують досліду ...»⁴ «Починаючи з Релинова по всій козацькій землі дивній та гарній факт спостерігали ми: всі вони, за малим винятком, грамотні, навіть більшість їхніх жінок та дочок уміють читати і знають порядок служб церковних та церковні співи; священники навчають сиріт і не дають їм тинятися неуками по улицах ...»⁵.

Ідея державності України як гаранта розвитку національної культури надихала прагнення провідних діячів Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Павлика, Сергія Подолинського й багатьох інших достойних науковців і діячів культури та те, щоб внести українську культуру в систему західноєвропейської культури, підсилити процес інтеграції національних традицій і

²М. Тимошик, «Голгофа Івана Огієнка», с.150.

³ Іван Огієнко, «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» - Київ, 1918, с-264.

⁴ Сборникъ матеріаловъ для исторической типографіи, Киев, К., 1874, с-74.

⁵ Путешествіе Антипохійського патріарха Макарія въ Росію въ половинѣ XVIII вѣка, описанное его синомъ архідіаканомъ Павломъ Алексіиѣмъ, переводъ съ арабскаго, Г. Муркоси, Москва, 1897, вип. 2, с-2.

європейських культурних новацій. Але таке б могло статися, якби набуто було державний механізм для захисту, збереження і розвитку національної культури, а також і для введення культурних надбань Українського народу у світову культурну систему.

Саме у ім'я державності України, в ім'я розвитку національної освіти, культури, філософії, науки й духовності жив і працював професор Іван Огієнко – людина переможної і невсипущої праці й обов'язку, достойний син й громадянин України.

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Тимошик, «Голгофа Івана Огієнка», с-150.
2. І. Огієнко, «Українська культура», Київ, видав. фірма «Довіра», 1992 р., с-5.
3. І. Огієнко, «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» - Київ, 1918, с-264.
4. Сборникъ матеріаловъ для исторической типографіі, Киев, К., 1874, с-74.
5. Путешествіе Антіохійського патріарха Макарія въ Росію въ половинъ XVIII вѣка, описанное его синомъ архідіаканомъ Павломъ Алексіиъ, переводъ съ арабського, Г. Муркоси, Москва, 1897, вип. 2, с-2.